Шупуççынни Н. Константин Васильевич Иванов : (асаилӳсем) / Н. Шупуççынни // Сунтал. – 1935. – № 4. – С. 20-21.

Константин Ваçилйĕвич Иванов

(Аса килнисем)

Н. Шупуççынни

Чăваш совет искусствинче ĕçлекенсем, пуринчен ытла литературăра ĕçлекенсем, пĕтĕм чăваш ĕçхалăхĕпе пĕрле иртнĕ март уйăхĕнче хăйсен революцичченхи талантлă поечĕ Константин Ваçилйĕвич вилни 20 çул тултарнă йачĕпе историлĕ каçсем, пухусем, докладсем туса иртерчĕç.

Чăваш правитĕлстви Константин Ваçилйĕвич йатне ĕмĕр асăнмалăх пысăк постановленипе паллă турĕ. Вăл постановлени пирĕн чăваш совет литератури никĕсне çирĕплетсе малала ĕçлемели талантсене упраса ÿстерме пулăшат̆.

„Нарспи“ тесен, чăваш тени, пурте пекех, ку поемăна пĕлет, анчах ун автăрне пĕлекенсем сахал. Хăшхăш çамрăксем вăл хăш çулсенче, йепле саманара мĕнле ăслăлăхпа, сисĕмлĕхпе пурăнса çав чаплă поемăна çырнине те пĕлмеççĕ. „Вăл пуйан çын ывăлĕ пулнă,—çавăнпа унăн произведенийĕ кулакла“, „Нарспийе“ патша саманинче çапса кăларнă, çавăнпа вăл реакцилĕ“, текен механисла теорисем пĕр вăхăтра самайах илтĕнкеленĕ, анчах „Нарспи“ пирки тĕплĕ, пур йенчен те çутатса паракан маркçисла критика пулман тесен те йурат̆. Çак çитменлĕхе пирĕн критиксем кăçал пĕтересшĕн чылай сарлака та тарăн стат̆йасемех хатĕрлерĕç. (Епĕр вĕсене „Сунтал“-ăн çитес номĕрĕсенче пичетлесе кăларăпăр). Тĕрлĕ сăлтавсене пула, пуринчен ытла автăрсем йерçеймен пирки, вăл критиклă стат̆йасене кайарах йулса пичетлеме тивет. Халĕ епĕ вулакансене К. В. Иванов çинчен хам дневникра çырса хунисемпе паллаштарас тетĕп.

1907 çулхи мартăн 7-мĕшĕнче пире виçĕ хут забастовкă тунăшăн Чĕмпĕрти чăваш учитĕлсене хатĕрлекен шкултан класĕпех хуса кăларчĕç.

Çапла вара 1905-мĕш çулхине, революци хумĕ çÿле хăпарса çитнĕ çул, йалсенчи икĕ класлă шкулсенче вĕренсе тухнăскерсенчен пухнă чăваш шкулĕн пĕрремĕш класĕ каллех йалсене саланчĕ. Çав класри ачасем революцилĕ идейăсем туйанса йалсене саланчĕç. Çапла ĕнтĕ вĕсем умĕнче пурнăç çулĕ пит хĕсĕнсе çитрĕ, ăшĕсем пÿлĕннипе хăшĕн, кайарахпа, реакци саманинче, „революцилĕ çулăм“ шалтах сÿнсе ларчĕ.

„Нарспи“ автăрĕ, К. В. Иванов пирĕн класра вĕренетчĕ, ăна та пирĕнпе пĕрлех кăларса йанă. Çак йывăр кунсенче Константин, ашшĕ пуйан пулин те, пуçне ниçта кайса чикме аптранă пирки, каллех Чĕмпĕре пырса кĕрет (вăл унта 1907-мĕш çулхи кĕркунне пынă).. Анчах, Йакăвлĕв вăл çулхине ăна та, ытти йулташĕсене илмен пекех, вĕренме илмен. Кайран, Константина „Нарспи“-пе ытти сăвăлă халлапĕсене çырсан, иккĕмĕш класа тепĕр хут вĕренме кĕме те сĕннĕччĕ, анчах Константин забастовкă чухне хамăр класра панă сăмаха урлă пырса, забастовщик йатне çĕртмерĕ—чăваш шкулне вĕренме кайала кĕмерĕ.

Чĕмпĕре епĕ 1907-мĕш çулхи окт̆абĕрĕн 17-мĕшĕнче, каçхине çитрĕм. Константинпа тепĕр забастовщик Пегр Оçипăв йатлă йулташ епĕ пынă чух шкулăн библиотекинче пурăнат̆чĕç. Епĕ вĕсем патĕнче çĕркаçрăм.

Тĕрлĕ турă кĕнекисене куçаракан комиççи хушнипе Константин биб-

[illegible] тыхăш йурриве куçарса ларат-

Епĕ вырсан иртнĕ забастовкă [illegible] асăнса иртнĕ кунсен „ыр[illegible]“ мухтаса илтĕмĕр. Пирĕнпе [illegible] çав çуртри сторăж—Кăнна[illegible] чăвашĕ Йакур та халлап[illegible] ларчĕ, çав вăхăтрах маçтер[illegible] çинчи первоклаçниксен çывăр[illegible] вулĕмĕсене упраса тăракан [illegible] Иван (ăна кулса „Чалдон“ [illegible] та пурччĕ. Забастовкă тăва[illegible] каччăсем сторăжсен кăмăлне [illegible] пулас, вĕсем кайран пĕр[illegible] пиренпе хутшăнатчĕç. Пурин[illegible] ытла Чалдон чупа-чупа пыма [illegible]ратăтчĕ.

Тепĕр кунне, каçхине, пире, Константинпа иксĕмĕре хайхи Иван [illegible]лчă хăй патне чĕнтерчĕ те, [illegible] ун коридорне кĕрсен çӳп шă[illegible]чен те иртейместпĕр, кхм! кхм! [illegible] тукаласа хамăр пынине систе[illegible]ĕр. Забастовкă чухнехи пăссем [illegible] сӳнме пуçланă пулмала.

Çавах та Иван Йакăлчă пирĕн [illegible] тухса, мана забастовкă истори [illegible] çырма хушсан, епĕ татăк[illegible] хирĕçлерĕм: „Пултараймастăп забастовкă çинчен çырса хамăр [illegible]ташсен çекречĕсене сире пĕл[illegible]“, терĕм. Ку сăмахсем кĕтмен [illegible]тенех Иван Йакăлчă кăмăлне [illegible]рĕç: „Вăн, йепле ес „тĕрĕсшĕн“ [illegible]ракан забастовшчик!“—тесе хучĕ [illegible], хăйĕн кулса тăрăхланă сăнне па[illegible]ртса. Унтан вара манăн чĕлхе-çăвар [illegible]рăнăшĕ мĕнле иккенне пĕлме мĕн [illegible] пулсан çырса пама хушрĕ. Епĕ [illegible] Лермăнтăвăн „Казак майрин [illegible] йуррине“, „Тавлашу“ „Виçĕ [illegible]ымă“ куçартăм. Çак вăхăтра Константин Лермăнтăвăннех „Сăрт тăр[illegible]сем“, „Парăс“, „Чуллă ту“, „Тĕр[illegible] çын“, „Пирĕшти“ („Ангел“) ку[illegible]рчĕ. Куçарнă йапаласем Иван Йакăлчăн кăмăлне кайрĕç, пуринчен [illegible] Константин куçарнисем. Епĕ [illegible]çарнă „Тавлашу“ пирки мана Иван Йакăлчă: „Есĕ вырăссем Кавказри [illegible] халăхсене пусмăрлани çинчен [illegible]рнине куçарнăçке!“ тесе каласа [illegible]йĕн „çепаратисăмлă“ шухăшĕ[illegible] кăтартнине те астăватăп. Ан[illegible] ăна вăл пĕччен çĕрте, хăй кабинетĕнче, алăксене хупса ăнлантар[illegible]. Ку сăмаха тăнлантарнă май, вăл револьуционерсене те тиркесе илчĕ: „Вĕсемпе пĕрле пĕр çулпа кайсан [illegible] çиме кăна“, тесе хучĕ. „Сирĕн чăваш халăхĕ вальли библи куçарас ĕçе те манма йурамаст, тăрăшсах ĕçлес пулат“,—тесе йачĕ.

Константин библи куçарнă çĕртех Лермăнтăвăн „Иван ĕмпӳпе унăн тарçи Кирибейĕвич тата паттăр хуçа Калашник çинчен хунă йурă“ куçарса пачĕ. Ку йурра вăл пит-вирлĕ, [illegible] тĕрĕс сăнлăхсем кăтартакан [illegible]хепе куçарнă. Вара Иван Йакăлчăн кăмăлĕ пушпех çемçелче те, вăл Лермăнтăв сăввисене пĕр брошурă туса пичетлеттерчĕ. Ку кĕнеке 1908-мĕш çулхи çуркунне тухрĕ.

Çав вăхăтрах епĕр оригиналлă сăвăсем те çырма йурататтăмăр. Константин пит йăваш та кунĕ, тӳлек каччăччĕ. Вăл хăйĕн шухăшне парăнса ăшра нумай упраса ӳстерме йуратакан каччăччĕ. Вăл вĕренекен ачасемпе сайра хутшăнатчĕ, туслашас пулсан та пули-пулми çынпа туслашмасчĕ. Виççĕмĕш класри Димитри Йефимăвпа (1918-ш çулта Хусанта „Канаш“ редакцинче редактăр пулса ĕçленĕ) тата Поручикăвпа хутшăнатчĕ, çав хушăрах Чалдонпа та пит кăмăллă шĕкĕлтетсе калаçма йуратачĕ. Çак Чалдон, „Калашник йуррине“ итленĕ хыççăн, пĕр халлап каласа пачĕ. Вăл халлапра „Нарспи“ йатлă хĕр хăй савнине „турă çырман“ пирки каччă кайманни çинчен хурласа каланă вырăнсем пурччĕ.

Акă ĕнтĕ Нарспи сиксе тухнă çăлкуçĕ. Вăл пĕр йенчен чăвашăн авалхи тĕттĕм пурнăçĕнчен тухнăскер, пуринчен ытла хĕрарăм арçын пусмăрĕнче пурăннине кăтартаканскер, тепĕр йенчен ăна йĕркелесе пырса тумлантарнă чух вырăссен чаплă поечĕ Лермăнтăв ӳкерчĕкĕ пек курăнса тăнă.

Лермăнтăвăн произведенисенче туллийех индивидуалисăм, унăн хăйсемшĕн кăна çапăçакан геройĕсем пит паттăр, çав вăхăтрах пурнăç çине салхулă пăхаççĕ, мĕншĕн тесен, вĕсене пĕтерекен „фаталисăм“ (турă çырнинчен иртмеле мар текен шухăш) хупласа тăрат. Вĕсем çинче вилĕм хĕççи çакăнса тăрса вĕсене пурнăç йухăмĕпе, ăна хирĕç пĕр çапăçмасăр йухма хушат. Çав фаталисăм чăвашсен авалхи тĕнĕпе те, ытти тĕшмĕшлĕ шухăшсемпе те пит варлашма пултарат, хăш тĕттĕм чăваш пуçне питех те çавăрат. „Нарспийе“ çырнă чух Константин Лермăнтăва подражат тунă тесех калаймастпăр, кунта Константинăн тĕп шухăшĕ Лермăнтăвăнпе пĕр йĕрпе куçнă теме анчах йурат.

„Нарспийе“ çырасса та варринчен çырма пуçланăччĕ. Иван Ĕмпӳ ĕçкĕ туни çинчен „Калашник“ йурринче пуçланнă пек вăл малтан туй йатлă пайне çырнăччĕ, кайран пайăн-пайăн çырса „Нарспийе“ халĕхи сăна кĕртсе пичетлеттерчĕ.

„Нарспи“-пе пĕрле тата ытти произведенисене Чĕмпĕрти чăваш шкулĕ уçăлни 40 çул тулнă çĕре, 1908-мĕш çулхи октябĕрĕн 28-мĕшĕнче пичетлесе кăларчĕç. Кĕнекен йачĕ „Сказки и предания чуваш“.

Пирĕн произведенисем пичетленсе тухсан, пирĕн хаваслăх самай çĕкленчĕ. Константин та, епĕ те прозăла çырма шухăш тытрăмăр. 1908-мĕш çулхи нойабĕрĕн 18-мĕшĕнче епĕ дневникра çапла çырнă вырăн пур: „Чăваш пурнăçĕнчен ăна пур йенчен те кăтартакан пысăк роман пек йапала çырма шухăшлатăп... Вăл романта хам пĕлнине те, çынсем илтнине те пухса тĕрлĕ типсем туса (хресченсем те интелегентсем те) кăларас тетĕп. Материал тесессĕн,—материялсем сĕнекенсем пур... Йакăвлĕв мана комиççире ĕçлеме хăварнă чухне мĕнле шухăшпа хăварнине халĕ те епĕ тавçăрса илейместĕп, çапах та вăл пирĕн сĕткене хĕстерсе ĕмсе йуласшăнне питĕ лайăх ăнланатăп. Пире вăл çиçтемăллă образовани парасшăн мар, „сиртен чăвашсене манса кайнă интелегентсем пулма пултараççĕ“, тесе калаçат“.

Епĕр Константинпа иксĕмĕр те 1908-мĕш çулхи декабĕрте, Чĕмпĕрте уçăлнă землемерсем хатĕрлекен курса кĕрес тесен, пире Иван Йакăлчă унта кĕме ирĕк памарĕ. Çапах та, учитĕле хатĕрленес тесе Николай Всеволдăвич Скороходăв йатлă Мускаври университетран тухнă студент патне çӳреме чарсах, каймарĕ. Хăш чухне çеç, Иван Йакăлчă вĕренес çула пӳлсе тăратчĕ. Декабĕрĕн 14-мĕшĕнче, çав çулах, епĕ дневникра çапла çырса хăварнă: „Хăвăр ĕçсем çинчен ан шухăшланă пултăр. Санпала пĕрле библи куçарпăр, ку сăмахсене К. Иванова каланă. Ку сăмахсемшĕн манăн темиçе хут куççулĕ тухнипе епĕ макăртăм“.

Çак çырусенчен те Константин йепле „çын аллинче“ пурăннине чухласа илме пулат. Епĕ 1909-мĕш çулта Чĕмпĕр шкулĕнчен уйăрăлса каймарăм, анчах Константин, пĕре уйăрăлса кайнăскер, 1910-мĕш çулта каллех Чĕмпĕре пынă. Вăл унчухне учитĕлсене кăларакан шкулти ачасене сăн ӳкерме вĕрентнĕ. Вăл хăй питĕ паллă художник пулмалаччĕ, чăваш шкулĕнчи маçтерскойĕнче ĕçлекен Николай Никонорчă йатлă маçтăрăн сăнне вăл çуллă краскăпа ӳкерсе хăварни халĕ те Чĕмпĕрти муçейра пулас, ИЗО ĕçпе вăл пысăк маçтăрне кăтартат.

1914-мĕш çулта епĕр Константинпа пĕрле Чĕмпĕр театрĕнче çĕнĕ çул каçĕ иртертĕмĕр. Епĕ унчухне хамăн вырăсла çырнă „Колдун“ йатлă калава вуласа парсан, вăл та вырăсла çырасси çине куçас тенĕччĕ. Анчах чахоткă чирĕ пусса килнĕ пирки, вăл хăй шухăшне пурнăçлаймарĕ. 1915-мĕш çулхи мартăн 26-мĕшĕнче вăл хăйсен йалĕнче, Слакпуçĕнче вилнĕ.